

DE HITTITEN EN DE AEGEÏSCHE WERELD¹

1. Tell el-Amarna : “Arzawisch”

1.1. In opgravingen op de Tell el-Amarna (Midden-Egypte), die clandestien begonnen waren in 1887, werd onder meer een deel van het diplomatieke briefarchief gevonden van twee farao's, vader (Amenophis III 1403-1364) en zoon (Amenophis IV 1364-1347). Amarna was de ruïneheuvel van het oude Achetaton, de efemere nieuwe hoofdstad die Amenophis IV, “de ketterkoning” Achnaton, stichtte, halverwege tussen Memphis en Thebe, ver weg van de Amonpriesters uit de traditionele hoofdstad Thebe.

1.2. Het archief bestond uit honderden spijkerschrifttabletten, die bijna uitsluitend gesteld waren in het Babylonisch, de internationale kanselarijtaal van dat ogenblik. Correspondentie werd gevoerd met alle Grootvorsten van het ogenblik : die van Babylonië, Mitanni, Assyrië, Hatti, maar ook met de koningen van Cyprus en Arzawa (West-Anatolië) en met de Egyptische vazalvorsten uit Palestina en Syrië. Men vergete niet dat gedurende de zogeheten Amarna-tijd van de XIVde eeuw een evenwicht van krachten tot stand was gekomen tussen de grootmachten van het Nabije Oosten, evenwicht dat ondersteund werd door interdynastieke huwelijken.

1.3. Bij zijn studie van het Amarna-archief had de Noorse assyrioloog J.A. Knudtzon opgemerkt dat twee brieven (naar en van de koning van Arzawa, EA² 31 en 32) geredigeerd waren in een voor hem ongekende taal waarin hij wel enkele Indo-Europese vormen meende te herkennen (*e-es-tu* ~ esto). Ze werd “Arzawisch” genoemd. Zijn mededeling in 1902 werd onthaald op scepticisme! Hij staakte dit onderzoek. Naderhand bleek die taal Hittitisch te zijn.

---

¹ Geschreven versie van een voordracht met lichtbeelden gehouden voor het Griekenland-Centrum van de Universiteit Gent op 12 maart 2003. In de hittitologie is het gebruikelijk de eigennamen te citeren in hun stamvorm (dus zonder de -s van de nominatief commune). De spraakklank /s/ werd in het Hittitisch (syllabografisch) š genoteerd. De z in syllabogrammen werd fonetisch als een affricaat /ts/ gerealiseerd. In dit opstel wordt de Hitt. uitspraak s (i.p.v. š) geschreven (š alleen in transliteraties uit het Hitt. en in weergaven van een prepalatale stemloze spirant /sj/); z blijft behouden alsook de laryngaal ḫ. De afkorting kl. staat uiteraard voor klassiek, meestal bij geografische benamingen die overeen (kunnen) stemmen met Hitt. locaties; t. voor Turks, h. voor Hittitisch.

² Sigla van de documenten in de eerste uitgave van J.A. Knudtzon, *Die El-Amarna-Tafeln mit Einleitung und Erläuterungen*, 2 delen, Leipzig, 1915; een uitstekende vertaling en commentaar (met zelfde nummering der documenten) bij W.L. Moran, *The Amarna Letters*, Baltimore, 1992.

2. Anatolië : “Hiërogliefen”

2.1. Bazaltblokken met een onbekend beeldschrift aangetroffen te Hama en Aleppo werden door H. Sayce in een lezing van 1876 voor de ‘Society of Biblical Archaeology’ toegewezen aan de Hittieten, die men slechts kende uit de Bijbel en uit Egyptische en Assyrische bronnen. Oudheidkundige reizigers hadden reeds vanaf het begin van de XIXde eeuw dergelijke opschriften ontdekt. Gaandeweg zijn vele van deze inscripties te voorschijn gekomen maar altijd op hard materiaal : steen of metaal.

2.2. De ontcijfering van dit beeldschrift vorderde goed tussen 1930 en 1947, dankzij de inzet van een viermanschap : E. Forrer, P. Meriggi, I. Gelb en H. Bossert ; en dit alhoewel ze slechts beschikten over korte digrafische inscripties (beeldschrift-spijkerschrift) op zegels als bilingue.

2.3. Een doorbraak bij het ontcijferen van dit als zulks herkende Beeldschrift-Luwisch was het vinden in 1947 van een grote bijna-bilingue (beeldschrift-Luwisch ~ alfabetisch Oud-Fenicisch) te Karatepe 130 km ten zuidoosten van Adana aan de Ceyhan Nehri (kl. Pyramus).

3. Boğazköy³ : Spijkerschrift-documenten

3.1. Omdat er fragmenten van spijkerschrifttabletten in 1893 gevonden waren door Ernest Chantre, begon de ‘Deutsche Orient-Gesellschaft’ onder de leiding van Hugo Winckler grootscheepse opgravingen op de enorme site bij Boğazköy, de oude rijkshoofdstad der Hittieten, Hattusa. Ze werden slechts onderbroken door de wereldoorlogen en worden tot op heden verdergezet, ook met inbreng van het ‘Deutsches archäologisches Institut’. Vele duizenden tabletten kwamen, en komen nog altijd, aan het licht (thans reeds meer dan 35.000), de meeste in het Hittitisch, meerdere in het Akkadisch en sommige in andere talen.

3.2. Vermits het schrift geen onoverkomelijke moeilijkheden opleverde, slaagde de Tsjechische geleerde Bedřich Hrozný erin reeds in 1915 een ontwerp van grammatica en vocabularium voor te stellen van het Hittitisch als oudst gekende Indo-Europese taal⁴. Hij zou het meer uitvoerig neerleggen in 1917.

³ de kleine agglomeratie bij het opgravingsveld heet thans administratief Boğazkale.

⁴ Het maakte deel uit van de Anatolische talengroep, die het eerst (en het vroegst) afgesplitst was van het Proto-Indo-Europees en waarvan de sprekers in Anatolië gekomen zijn wellicht vanuit het Noord-Oosten : Kaukasus (Derbent-pas). De groep was niet deelachtig aan latere innovaties van het Indo-Europees. Klankleer : behoud van de laryngaal *h*. Declinatie : 2 genera (een commune en een neutrum), geen dualis, 5 + 3 naamvallen. Conjugatie : 2 tempora (praesens en praeteritum), 2 modi (indicatief en imperatief), 1 participium, een actief en een medio-passief.

4. De Ahhiyawā-probleemstelling⁵

4.1. Een jonge Zwitserse onderzoeker, Emile Forrer, werkte te Berlijn mee bij het lezen van de nieuwe Hittitische teksten. Hij verbaasde de wetenschappelijke wereld toen hij in 1924 aankondigde dat hij gestoten was op ‘Vorhomerische Griechen’ (Andreas en Eteokles van Orchomenos, Atreus van Mycene) en op ‘het Land Ahhiyawa’ dat volgens hem verwees naar de Achaïërs.

4.2. Deze ‘vondst’ werd sceptisch onthaald door de vakgenoten en volledig verworpen door Ferdinand Sommer in zijn monumentaal boek van 1932, *Die Ahhijavā-Urkunden*. Sommer was een schitterend linguïst en uitstekend filoloog maar hij bleef desalniettemin een late vertegenwoordiger van de ‘Junggrammatiker’ voor wie klankwetten geen uitzondering dulden. Forrer had een *Achaiwa gepostuleerd; doch het Klassieke *Achaia* (Ionisch *Achaiē*) zou teruggaan op een vorm *Achaiwiā. Sommer riep ook de hulp in van Homeros, die alleen *Achaiis* gebruikt, maar dit zoals we weten ‘metri causā’. **Achaiwiā*⁶ en *Ahhiyawā* zijn gelijk-klinkend; strikt klankwetmatig echter zijn ze niet identisch. ‘Gelijkklinkendheid’ bij het overnemen van eigennamen is schering en inslag, en niet alleen in de Oudheid. Men herinnere zich slechts hoe de Grieken de namen van de Oud-Perzische vorsten en die van de farao’s noteerden en hoe de Hebreeuwse Bijbel Babylonische en Assyrische namen weergeeft.

4.3. Gaandeweg echter nam het aantal onderzoekers toe die, ofwel de Ahhiyawā-stelling verwierpen, ofwel ze aanvaardden als werkhypothese⁷, dit laatste vooral in de laatste decennia. Een aanvaarding kan berusten op een zestal vaststellingen:

Ide millennium: Hittitisch: Centraal- en Oost-Anatolië (ook rijkstaal), Palaïsch: Noord-Anatolië (het klassieke Blaēnē in Paphlagonië), Luwisch (spijkerschrift- en beeldschrift-): Zuid- en West-Anatolië.

In de oudste versie van het Hitt. Wetboek wordt nog onderscheid gemaakt tussen de drie Landen Ḫatti, Luwiya (later Arzawiya) en Pala, dit wellicht op basis van hun taalgebruik.

Eerste helft Iste millennium: Beeldschrift-Luwisch (Zuid-Oost-Anatolië en Noord-Syrië).

Tweede helft Iste millennium: uit het Luwisch ontwikkeld, maar alfabetisch geschreven: Lydisch (Sardeis), Lycisch (Xanthos) en kleinere talen zoals het Karisch (o.a. graffiti in Egypte).

⁵ De literatuur over dit onderwerp is zeer omvangrijk. In de voetnoten worden publicaties vermeld die ook nuttig zijn voor een eerste kennismaking.

⁶ De allatief A-ka-wi-ja-de (gr. Achaiwian-de), een hapax in een lineair B tablet (*Docs.* 78), bevat wellicht slechts een lokale plaatsnaam in Kreta.

⁷ Uitstekend verwoord in «The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered (Hans G. Güterbock), Part 2. Archaeological Comments on Ahhiyawa-Achaians in Western Anatolia (Machteld J. Mellink), Response to Hans Güterbock (Emily T. Vermeule)», *American Journal of Archaeology* 87 (1983), pp. 133-143. Ook nog in Hans G. Güterbock, «Hittites and Akhaeans: A New Look», *Proceedings of the American Philosophical Society* 128 (1984), pp. 114-122.

4.3.1. Het Lineair B heeft aangetoond dat de dragers van de Myceense beschaving Grieken geweest zijn, Achaiërs, Achai(w)oi (in het Latijn vanaf Ennius reeds, Achivī). Dit syllabisch schrift, dat gegroeid was uit een Minoïsch schriftstelsel, diende, in telegramstijl, de administratie⁸ van de Myceense paleizen: Knossos, Pylos, Thebe, Mycene, Tiryns, Kydonia. Het werd overwegend geschreven op kleitabletten, soms op vazen.

4.3.2. De Aegeïsche archeologie⁹ heeft grote vooruitgang geboekt, ook op de eilanden en de Anatolische westkust¹⁰, zodat de omvang van de Myceense thalassocratie duidelijker wordt.

4.3.3. De historische geografie van West-Anatolië, tot voor vrij kort een onontwarbare puzzel, is, dankzij het gericht onderzoek van de laatste jaren, aan veel opheldering toe. Er waren voordien zoveel geografieën als auteurs! De grote moeilijkheid is en blijft de Hittitische, Klassieke en Turkse plaatsnamen in wederzijds verband te brengen, de toponiemen te localiseren en de oude landstreken af te bakenen.¹¹

Het Hittitische Rijk¹², – het Land Hatti –, met hoofdstad Hattusa omvingt het rijkgebied in Centraal-Anatolië (binnen de Halys-boog) en vazalvorstendommen er omheen, waarmee verdragen afgesloten werden, ook betreffende de grenzen, doch waarvan het aantal fluctueerde al naargelang de omstandigheden. Defensief moest herhaaldelijk, bijna jaarlijks, opgetreden worden tegen bedreigingen vanuit het W. (Arzawa), het N. (de Kaska-bergvolkeren aan de Zwarte Zee in de Pontus), het NO. (Azzi-Ḫayasa), het ZO. (Kizzuwatna in Cilicië). Daartegenover voerden, reeds vanaf het Oude Rijk, de Grootkoningen een offensief beleid naar Syrië toe

⁸ Interessant voor ons onderwerp zijn de ethnica, die naar vrouwengroepen verwijzen (dienaressen?) als ra-ma-ni-ja (Lemnische), ki-ni-di-ja (Knidische), mi-ra-ti-ja (Milesische). Cf. de laatste samenvatting van Viktor Parker, « Die Aktivitäten der Mykenäer in der Ost-Ägäis im Lichte der Linear B-Tafeln », *Florent Studia Mycenaea*, volume II (Wenen 1999), pp. 495-502.

⁹ Cf. de regelmatig verschijnende berichten en overzichten in de tijdschriften *American Journal of Archaeology* en *Anatolian Studies*.

¹⁰ Zowel voor de kennis van de verspreiding van de Myceense ceramiek als voor de localisatie van Ahḫiyawā is de bijdrage van Penelope A. Mountjoy, « The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaeans and the Kingdom of Ahḫiyawa », *Anatolian Studies* 48 (1998), pp. 33-67, belangrijk. In hetzelfde tijdschriftnummer, pp. 1-31, levert J.D. Hawkins een goed doordachte bijdrage tot de historische geografie van West-Anatolië, waarop Mountjoy meestal steunt.

¹¹ Het werk van J. Garstang en O.R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, London, 1959, is baanbrekend geweest. G.F. del Monte en J. Tischler, *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*, Wiesbaden, 1978, aangevuld met een supplement door del Monte in 1992, hebben een soort woordenboek samengesteld, waarin weinig stelling genomen wordt en dat soms samenhang mist.

¹² Een voortreffelijk historisch overzicht gericht op het bronnenmateriaal bracht Horst Klengel, *Geschichte des hethitischen Reiches*, Leiden, 1999.

waar ze op de belangensfeer stootten van andere grootmachten, Mitanni, Assyrië of Egypte.

Landstreken die de Hittitische legers doortrokken op hun diverse jaarlijkse campagnes (vanuit Hattusa soms over meer dan 800 km) waren bij name bekend; hun ligging werd lang betwist; een bijkomende moeilijkheid was dat benamingen soms wijzigden binnen het tijdsverloop 1600-1200. Wat West-Anatolië betreft, is stilaan een *communis opinio* aan het groeien (zie de hier bijgevoegde kaart, die grotendeels berust op die uit de tentoonstellingscatalogoog¹³ *Troia - Traum und Wirklichkeit*, Stuttgart, 2001, p. 34).

Met als uitgangspunt Garstrang-Gurney (noot 11) aangevuld met correctieven door Starke (noot 19) en Hawkins (noot 10) kan thans een eerder coherent beeld opgehangen worden van de geopolitieke configuratie van Hittitisch Klein-Azië. Op de bijgevoegde kaart¹⁴ worden alleen de benamingen van de belangrijkste stromen, landen en steden aangestipt. In de geografische beschrijving hierna werd ernaar gestreefd zoveel als mogelijk de Turkse namen van de toponiemen toe te voegen zodat op een kaart van het huidige Turkije details nagetrokken kunnen worden.

Een probleem was de localisatie van Arzawa. Het is thans duidelijk geworden dat het, afhankelijk van de tijdsruimte, kan betekenen:

a) de westelijke gebieden¹⁵.

b) (Klein-)Arzawa bestaande uit Apasa, stad en ommeland, en Mirā (Kuwaliya was een deel van Mirā in het zuidoosten dat soms zelfstandigheid verwierf).

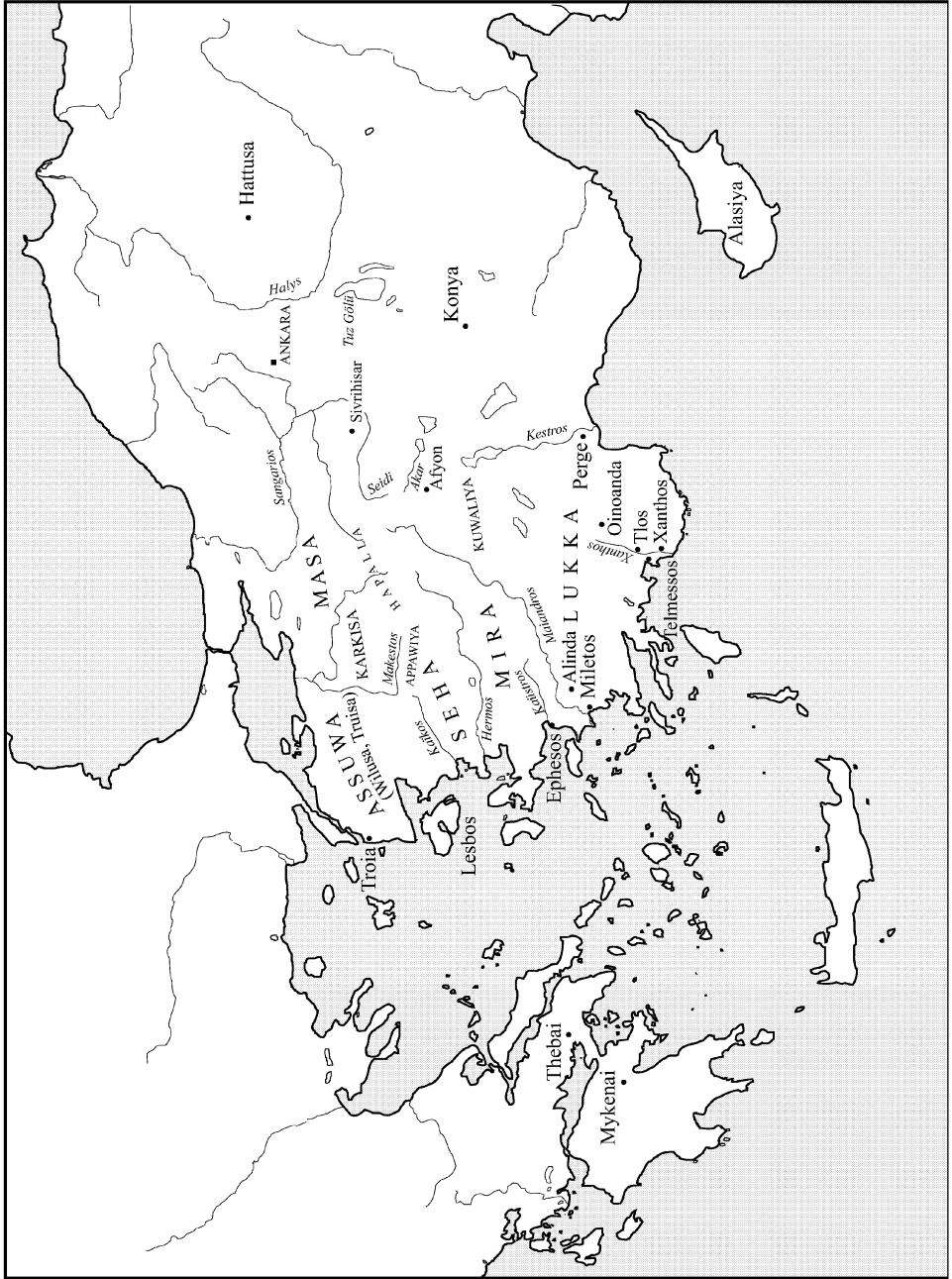
c) een confederatie van Arzawa-landen (KUR.KUR Ar-za-wa-a) of (Groot-)Arzawa bestaande uit:

1. Mirā (vanaf het Tmōlosgebergte tot het schiereiland Mukalē, t. Samsun Dağı, het voorgebergte tegenover Samos, en landinwaarts tot de Boven-Maiandros en verder zelfs, cf. sub d), infra) met hoofdstad Apasa (kl. Ephesos, t. Selçuk, gelegen ten zuiden van de thans aangeslibte monding van de Kaüstros [t. Küçük Menderes]).

¹³ De auteurs stellen de werkhypothese niet meer in vraag; de bijdrage van de hittitoloog Frank Starke is gedegen, die van de Troia-archeoloog Manfred Korfmann en van de hellenist Joachim Latacz lijken, in verband met Troje, te zelf-overtuigd, zie Mevr. J.H. Blok, « De nieuwe strijd van Troje », *Hermeneus* 74/3 (2002), pp. 218-230. Vier collega's, die uitgenodigd waren op het wetenschappelijk Colloquium over de betekenis van Troia in de Late-Bronspanperiode, dat door de Universiteit van Tübingen (op voorstel van de rector die aangedrongen had op sereniteit in het debat) op 15-16 februari 2002 georganiseerd was, hebben hun zienswijze en weerleggingen schriftelijk vastgelegd: D.F. Easton, J.D. Hawkins, A.G. Sherratt en E.S. Sherratt, « Troy in Recent Perspective », *Anatolian Studies* 52 (2002), pp. 75-109; hun besluit is: "Consequently we think that the criticisms raised against Professor Korfmann are unjustified."

¹⁴ Met dank aan Kris Verhoeven, wetenschappelijk medewerker IUAP-project 5/14, die ze invulde.

¹⁵ In teksten van het Oude Rijk komt ook Arzawiya (= "het Arzawische" [land]); -iya is een Hittitisch suffix) voor.

2. het Sēḫa-Stroomland (in de stroomgebieden van de Kaikos [t. Bakır Çay ; monding : de Elaitische Golf, t. Çandarlı Körfezi] en de Hermos [t. Gediz Nehri, h. Sēḫa ; monding : de Hermeïsche Golf bezuiden Phokaia) met een NNO. gelegen deelgebied Appawiya (kl. Abbaitis) aan de bovenloop van de Makestos (t. Simav Çay), ook het eiland Lazpa (Lesbos) behoorde tot het Sēḫa-Stroomland ; Sardeis in de Hermos vallei aan de Paktolos (t. Sart Çay), een zuidelijke bijrivier van de Hermos, zou in zijn Late-Brons lagen de hoofdstad kunnen geweest zijn van het Sēḫa-Stroomland.

3. Ḫapalla (ten O. van Sēḫa en ten NO. van Mirā ofwel het merengebied bezuiden Akşehir, kl. Philomelion).

Muwatalli voegde Wilusa als 4de Arzawa-land toe aan de confederatie.

d) Arzawa (hoofdstad Apasa) met twee deelgebieden, die vaak als twee-eenheid Mirā (het gebied bezuiden Kütahya [kl. Kotiaion] tot en met Afyon-Karahisar [kl. Akroinos, h. Ḫapanuwa]) -- Kuwaliya (van de zuidelijke Boven-Maiandros tot de Akar Çay ; mogelijke hoofdplaats : Beycesultan) in de bronnen geciteerd worden, zonder verdere vermelding van Arzawa (het oude stamland dat als het ware opgegaan was in het expansieve Mirā).

Op de smalle kuststrook tussen de Latmische Golf (tegenover het Latmos-gebergte, t. Beşparmak Dağı) en het schiereiland Halikarnassos (t. Bodrum) was een Myceense nederzetting gevestigd, Milete en Ommeland (dat een groep Anatolische geografische namen telt die ook in hun latere klassieke vorm herkenbaar zijn). Milete lag aan het zuidpunt van de thans volledig dichtgeslibde monding van de Maiandros (t. Büyük Menderes).

Het zuidwesten werd ingenomen door de Lukkā-landen (die in los politiek verband een uitgebreider territorium omvatten dan het klassieke Lycië) met agglomeraties gelegen in het dal van de Xanthos (t. Eşen Çay) zoals T(a)lawa (kl. Tlôs, Lycisch Tlava), Awarna (kl. Xanthos), Pinali (kl. Pinara), Winuwanda (kl. Oinoanda), of bij de Kestros (h. Kastaraya, t. Aksu Çay) zoals Parḫā (kl. Pergē).

In het gebied van het latere Mysië in het noordwesten van Anatolië bevond zich het Land Āssuwa (zijn de klassieke benamingen Asia en Assos in Troas reminiscenties?); het bevatte onder meer twee deelstreken: enerzijds het Land Wilusa ([w]Ilios?), dat ook voorkomt met een Hittitisch suffix, Wilusiya (het Wilusische [land]), anderzijds het eenmalig geattesteerde Land T(a)ruwisa (Troia?); in de XIVde eeuw verdwijnt de benaming Āssuwa en wordt gans het gebied het Land Wilusa genoemd; er weze vermeld dat alle hoogwaardigheidsbekleders van dit gebied Luwische namen dragen.

De Landen Karkisa/Karkiya en Māsa worden samen genoemd, maar ook samen met Lukkā (in het zuiden) en Wilusa (in het noorden). Een noordelijke localisatie bij Āssuwa zou de voorkeur kunnen genieten: Karkisa/Karkiya ten O. van de Makestos, Māsa ten O. van Karkisa/Karkiya.

De weg in het grensgebied die de Hittitische generaals volgden op hun veldtochten vanuit Ḫattusa naar het westen is genoegzaam bekend (hij is ook lang bekend gebleven als gemakkelijke toegang tot de westkust): een doorwaadbare plaats ten oosten van Sivrihisar in de Seḫeriya stroom (kl. Sangarios, t. Sakarya Nehri, tweede langste waterweg in Anatolië; heeft vele bijrivieren; mondt uit in de Zwarte Zee), de berg Lawasa (gelijk te stellen met de Çaldağı (Eski Kale) waaraan Sivrihisar ligt in plaats van met de Muratdağı, kl. Dindumos) en de etappeleden Sallapa (kl. Iustinianopolis, t. Sivrihisar; 15 km verwijderd van Pessinous dat op een veel gebruikte toegangsweg lag) en Aura (kl. Amorium/Aiorion, t. Hisarköy; 70 km ten NO. van Afyon; eveneens op een eeuwenoude route); vervolgens staken ze, soms reeds slag leverend, één van de grensrivieren over: de Siyanta (t. Seydi Çay, een bijrivier van de Opper-Sangarios), of de Astarpa (t. Akar Çay, kl. de binnenlandse Kaüstros [cf. Kaüstrou pedion, Xenophôn, An. 1, 2, 11], die zich in het kleine meer Eber Gölü uitstort) om in de eerste Arzawische stad, Ḫapanuwa (kl. Akroinos, t. Afyon-Karahisar) aan te komen van waaruit ze langs de Maiandros Milete bereikten of langs de Hermos Ephese. De grens tussen Ḫatti en Mirā-Kuwaliya was bij verdrag vastgelegd. Contractuele grensafbakeningen en verdragen in het algemeen waren de hoeksteen van de Hittitische buitenlandse politiek; er zijn meerdere van dergelijke teksten met betrekking tot diverse landen teruggevonden.

4.3.4. Het onderzoek inzake de opeenvolging van de Hittitische koningen en de synchronismen met hun tijdgenoten¹⁶ werd verder verfijnd en aangepast aan nieuwe opstellingen van de voor-aziatische¹⁷ en Egyptische¹⁸ chronologie; ook de archeologische dateringen (stratigrafieën en aardewerk-typologie van de Mycense sites) werden grondig herschikt.

4.3.5. Herinterpretaties (bvb. de Karabelinscriptie) en herdateringen (bvb. ‘de aanklacht tegen Madduwatta’) van bekende teksten alsmede de kennismaking met nieuwe (vooral beeldschrift-)documenten (de inscripties te Yalburt [NO. van Iğın] en Hatip [ZW. van Konya], de ‘Bronzen tablet’ en de ‘Südburg’inscriptie, beide gevonden in Ḫattusa) laten toe zowel het ruime kader te schetsen waarbinnen de Koning van Aḫḫiyawā of zijn vertegenwoordiger aan de westkust optraden als de daden te beschrijven van de West-Anatoliërs en van de Achaiërs¹⁹. Ze hebben er

¹⁶ Zie G. Beckman, « Hittite Chronology », *Akkadica* 119-120 (2000), 19-32.

¹⁷ Inname van Babylon door Mursili I in 1499 v.Chr.: H. Gasche e.a., *Dating the fall of Babylon. A Reappraisal of Second-Millennium Chronology*, Ghent-Chicago, 1998.

¹⁸ Exhaustief in J. von Beckerath, *Chronologie des pharaonischen Ägypten*, Mainz, 1997.

¹⁹ De relaties van de Hittieten met de Anatolische westkust (ook met Aḫḫiyawā) worden voortreffelijk beschreven en geadstrueerd door F. Starke, « Troia im Kontext des historisch-politischen und sprachlichen Umfeldes Kleinasiens im 2. Jahrtausend », *Studia Troica* 7 (1997), pp. 447-487. Zie ook de lemmata die hij schreef in *Der Neue Pauly*: Lukka, Miletos, Mira e.a.

ook veel toe bijgedragen om de historische geografie in het algemeen duidelijker te concipiëren.

4.3.6. Tenslotte kan, volgens H.G. Güterbock, beroep gedaan worden op het gezond verstand. Namelijk: alhoewel nog geen Lineair B teksten noch spijkerschrifttabletten teruggevonden zijn aan de westkust, mag er aangenomen worden dat er contacten moeten geweest zijn; de wereld van de Achaiërs is niet verder verwijderd van die van de Hittieten dan Egypte of Babylonië; voorbeelden van contact kunnen aangevoerd worden:

- Rotsreliefs met beeldschriftinscriptie zijn gelegen dicht bij Myceense nederzettingen, zoals die, op een dertigtal km ten O. van Smyrna, bij de Manisadağı (kl. Sipulos-berg), een tak van de bergketen Bozdağları (kl. Tmôlos-gebergte), een 100 km lange bergrug parallel met en bezuiden de Hermos; deze bergketen vormde de grens tussen Sēḫa en Klein-Arzawa. Het rotsrelief bij Akpınar ten N. van de Sipulos is erg verweerd; dat ten Z. aan de bergpas Karabel (de gemakkelijkste verbinding tussen Ephesos en Sardeis) werd ontdekt door Charles Texier in 1839; het stelt, volgens de interpretatie van J.D. Hawkins, koning Tarkasnawa van Mirā voor; Herodotos I, 106 gaf er reeds een gedetailleerde beschrijving van, maar wees het toe aan Sesostri (III).

- Op een scherf van lokale productie uit Milete figureert een zelfde puntmuts versierd met horens (een soort tiara) als die op het reliëf van Karabel (die Hittitisch is). Een tekening ingekrast in een schaal van Hittitische makelij uit Boğazköy toont een Myceense krijger met typische helm.

- Een Myceens bronzen zwaard dat te voorschijn kwam bij straatwerken rond Boğazköy draagt een later aangebrachte spijkerschriftinscriptie van Tudḫaliya I. Hittitische zwaarden werden aangetroffen in Myceense graven te Milete.

- In een Myceens gebouw van het Boiotische Thebe werd een groep Mesopotamische rolzegels opgegraven waaronder een Hittitische met beeldschriftinscriptie. Hittitische zegels werden ook gevonden in Mycene, de havenstad Perati, op Kreta en Rhodos.

5. Een greep uit de gebeurtenissen 1600-1200

5.1. Tweede helft XVIde eeuw:

De oudste Minoïsche nederzettingen in de oostelijke Aegeïs (Milete, Iasos [bezuiden Milete], Knidos) stammen uit de XVIIIde eeuw; komen daarna nog bij: de sites te Ephese en op de eilanden Rhodos (Ialysos), Samos en Karpathos.

Ḫattusili I (ca. 1550), de grondvester van het Oud-Hittitische Rijk, beschrijft in zijn tweetalige Annalen, CTH²⁰ 4, een veldtocht naar en tegen Arzawa; dit laatste

²⁰ CTH = E. Laroche, *Catalogue des textes hittites*, Paris 1971 (en latere aanvullingen) waarin de uitgegeven teksten volgens genre geordend en beschreven zijn. De twee grote collecties

toponiem was wellicht een aanduiding van landstreken gelegen in het verre westen, die volledig buiten de invloedssfeer van Ḫatti lagen. De koning bracht enkel runderen en schapen als buit mee naar huis.

5.2. Tweede helft XVde eeuw :

Na de vernietiging van de Kretensische paleizen, volgt de Myceense paleizentijd (1450-1200), die we kennen uit archeologische vondsten (Myceens materiaal in Griekenland, de Aegeïsche eilanden en de westkust), uit filologische bronnen (Lineair B documenten in Griekenland en Kreta) en uit de traditie (Achai(w)oi ; thalassocratie waarbij één de leiding moest hebben, de (w)anax [andrôn] “de koning”, de basileis zijnde “plaatselijke vorsten”).

In Hittitische teksten verschijnen nu een Land Aḫḫiya(wā)²¹ en wat later een Land/Stad Millawanda.

De stad Millawanda (Milla- + geografisch stapelsuffix -wa-anda), die aan de zee gelegen was, is het klassieke Milētos (Aeolisch Millatos).

Het Land Millawanda was de eerder kleine apoikia (op Minoïsche nederzettingen) met Milete (Millawanda) als hoofdplaats, waar een Myceense nederzetting vanaf ca. 1450 archeologisch aanwezig is ; de naburige eilanden maakten er eveneens deel van uit. Er wordt ook naar verwezen als zijnde het Land Aḫḫiya(wā), een pars pro toto benaming aldus. Het werd bestuurd en bewoond door onderdanen van Aḫḫiya(wā) en onderhield betrekkingen met de Lukka-Landen, Mirā, Sēḫa, het Land Wilusa en uiteraard met het Land Aḫḫiya(wā).

Dit laatste was het Land “Achaia”. Het lag aan de overkant van de zee en was bereikbaar per boot via eilanden. De koning van dit land der ‘Achaïers’ (het Myceense rijk), LUGAL (KUR) Aḫ-ḫi-ya-wa-a, was van gelijke rang met de Hittitische Grootkoning (hij werd als “Mijn Broeder” aangesproken). Met Ḫatti verhiel hij zich nu eens vriendelijk dan weer vijandelijk. Alhoewel hij een plaatsvervanger had in Millawanda die hij opdrachten doorgaf, kwam hijzelf af en toe tussenbeide in geschillen die zich voordeden in de landen van de westkust. Het Land Aḫḫiyawā omsloot het Myceense Griekenland, de Cycladen, de Dodekanesos en de apoikia. Alhoewel soms pregnant Aḫḫiyawā genoemd, is Millawanda te klein (ook demografisch) om een thalassocratie te leiden. Het Land Millawanda met nabijgelegen eilanden telde ook geen enkel centrum als Mycene of Thebe (zelfs niet op Rhodos). Er is eigenlijk ook geen plaats op de Anatolische kusten voor het Land Aḫḫiyawā. Vanaf Adana tot de Kestros was er het

---

tekstuitgaven zijn de *Keilschrifturkunden aus Boğazköi*, Berlin, 1921 sqq.(= KUB) en de *Keilschrifttexte aus Boğazköi* (= KBo), Leipzig 1916-23 / Berlin, 1954 sqq.

²¹ In de vroegste Hittitische teksten Aḫḫiya genoemd, vanaf de tweede helft van de XIVde eeuw Aḫḫiyawā. Het morfeem -wa is een Luwisch suffix. De spelling *wa-a* zou er kunnen op wijzen dat het teken PI door toevoeging van -a *wa* (en niet *wi* of *wu*) dient gelezen te worden en zou derhalve geen schrijfwijze voor een lange *a* zijn.

vorstendom Tarḫuntassa, van de Kestros tot Karië de Lukka-Landen, dan de smalle strook Millawanda, vervolgens de Arzawa-Landen (Mirā, Sēḫa, Wilusa).

Er zijn weinig Hittitische bronnen voorhanden tot aan de regering van Tudḫaliya I (ca. 1420-1400). Volgens zijn Annalen (CTH 142), moest deze Grootkoning offensief optreden naar vele richtingen toe. Zo waren westelijke landen “vijandig” geworden; hij versloeg Arzawa, Sēḫa, Ḫapalla; enkel Mazlauwa van Kuwaliya bleef de Grootkoning getrouw. Op zijn terugkeer naar Ḫatti diende hij nog in het NW. in te grijpen; hij overwon en veroverde Āssuwa met zijn deelstreken, o.a. Wilusiya en Tru(w)isa; de akkadische inscriptie op het Myceense bronzen zwaard (zie hoger) is getuige van deze nederlaag: “Toen Tudḫaliya, de Grootkoning, het land Āssuwa verwoest had, droeg hij deze zwaarden op aan de Weergod, zijn Heer.” Na zijn vrijlating uit krijgsgevangenschap verwekte een West-Anatolische vorst, Kukkulli, een opstand in Āssuwa waarvoor hij 10.000 man en 600 strijdwagens kon opstellen; het oproer werd neergeslagen, de opstandeling gedood.

5.3. Eerste helft XIVde eeuw: eerste vermelding van Aḫḫiya.

Ten tijde van Arnuwanda I (ca. 1400-1375), de grootvader van Suppiluliuma I, wordt Arzawa een onafhankelijke grootmacht onder Kupanta-Kurunta (I), “de man van Arzawa”; een Hittitische orakeltekst vermeldt Aḫḫiya als een vijand; Wilusa, dat als staatsnaam in de plaats treedt van Āssuwa, onderhoudt echter vaste diplomatieke betrekkingen met Ḫattusa. De Grootvorst had het niet alleen moeilijk met het westen, maar ook met het noorden (de Kaska) en het oosten; hij moest overal aan gezag inboeten.

Merkwaardig is het document dat hij aan het begin van zijn regering liet redigeren, de ‘Aanklacht tegen Madduwatta’ (CTH 147). Attarissiya, “de man van Aḫḫiya”, had Madduwatta (een Anatolisch naam, men vergelijkt proto-Lydische namen als Alyattes, Sadyattes) onder doodsbedreiging uit zijn land verdreven. Madduwatta zocht toevlucht bij de vader van de schrijver, Tudḫaliya I, die hem opnam en als vazal wou installeren in een Hittitisch vorstendom van het grensgebied tussen Arzawa en Ḫatti; hij weigerde het Bergland Zippaslā en vervolgens ook het Bergland Ḫariyati; hij aanvaardde wel het Siyanta-stroomland. De man was dubbelhartig in zijn optreden; waarvan meerdere voorbeelden. Steeds belust op uitbreiding van zijn territorium (wat hem bij verdrag verboden was) viel hij Arzawa binnen; hij werd verslagen en Hittitische troepen moesten hem ontzetten; nadien conspireerde hij met Kupanta-Kurunta (I) van Arzawa, die onderwijl zijn schoonzoon geworden was, tegen Ḫatti. Nu eens moest hij beroep doen op de Grootkoning, dan weer zette hij intriges op tegen hem ondanks zijn eed van vazal. Hij ruide onder meer het van Ḫatti afhankelijke Land Pedassa op (een gebied ten W. van het Tuz Gölü, het grote zoutmeer, tussen Polatlı en Kadinhanı). Toen Attarissiya hem opnieuw aanviel, zond de Hittitische koning een legerafdeling

onder het bevel van Kisnapili ; een veldslag werd geleverd waarin Attarissiya 100 strijdagens en een ongekend aantal voetknechten in het veld bracht. Na de overwinning keerde de generaal zich tegen T(a)lawa in de Lukka Landen dat vijandelijkheden begonnen was, op aanstichten van Madduwatta ; een Hittitisch detachement werd zelfs in een hinderlaag gelokt, door een misleiding van Madduwatta, en vernietigd. Naderhand heeft Madduwatta zich blijkbaar aangesloten bij Attarissiya en was hij met hem verwickeld in een aanval op Alasiya (Cyprus). Vandaar als laatste regels van het document de eigenlijke aanklacht van Arnuwanda I, die aanvoert dat Cyprus tot de Hittitische kroon behoorde : “Het land Alasiya is van mij ... Nu, daar Attarissiya en de man van Piggaya tegenover Mijne-Zon onafhankelijke mannen zijn, Madduwatta echter een onderdaan van Mijne-Zon, waarom heb jij je bij hen aangesloten?” Woord en wederwoord werden in de ik- en jij-vorm doorheen gans de tekst ter eigen verantwoording uitgewisseld.

Was Attarissiya een Atreus zoals E. Forrer veronderstelde? Hij was zeker een man van gezag in een onafhankelijk Ahhiya, die over een belangrijke troepenmacht kon beschikken, een ondernemend Myceense prins, die de Grootvorst aandurfde op het politieke schakbord van West-Anatolië afgezien van het zich bezondigen aan piraterij.

Tudhaliya II (ca. 1375-1355) bleef in het defensief gedrongen niettegenstaande herhaald weerwerk vooral aan het einde van zijn regering toen de energieke kroonprins Suppiluliuma hem bijstond (o.a. Māsa en Arzawa werden aangevallen). In het algemeen dient gezegd dat het Hittitische Midden-Rijk nooit van grote slagkracht getuigd heeft, het was grotendeels beperkt tot zijn kernland Centraal-Anatolië. Onder Tudhaliya doet Azzi aan gebiedsuitbreiding ten nadele van Hatti, verrichten de Kaska veel invasies, overvallen en brandschatten ze zelfs de hoofdstad Hattusa (CTH 88, 14-15), en vergroot Arzawa zijn machtsfeer : het lijft Hapalla in en rukt op tot het Hittitische Beneden Land (de vlakte van Konya, h. Ikkuwaniya, kl. Ikonion) ; Tarhuntaradu, de koning van Arzawa, correspondeert (in het Hittitisch zoals hij gevraagd had en niet in het Akkadisch dat de diplomatieke taal van het ogenblik was) als gelijke met Amenophis III (1390-1352) over een dynastiek huwelijk (EA 31 en EA 32), een veelbetekenende zinsnede van de farao is “Ik heb vernomen dat alles beëindigd is en dat het land van Hattusa ‘verstijfd’ is”²² ; Tarhuntaradu en ook zijn opvolger knopen nauwe betrekkingen aan tussen Arzawa en Ahhiya(wā).

5.4. Tweede helft XIVde eeuw : vanaf nu wordt de benaming Ahhiyawā gebruikt. Suppiluliuma I (ca. 1355-1323) wordt de grondlegger van het Nieuwe Rijk. Hij moet overal gevechten leveren ter consolidering van het imperium, dat opnieuw zal

²² Het werkwoord *igai-* betekent volgens het laatste onderzoek ‘erkalten, erstarren’. Men heeft *i-ga-it* vroeger vertaald als : ‘ist zersplittert’, ‘ist zerborsten’, ‘ist friedlich’, ‘est anéanti’ e.a.

uitgroeien tot een grote mogendheid. In het eerste ‘Pestgebed van Mursili II’, 25sq. (CTH 378) memoreert Mursili summier: “(Mijn vader) versloeg de landen van de vijanden één voor één en doodde ze” en zegt aan dat hij gebieden “terugnam”, “veroverde” en “toevoegde”. Zijn hoofdbekommernis wordt het oosten en het zuidoosten. Met Azzi-Ḫayasa wordt een verdrag afgesloten. In Noord-Syrië overwint hij de vroegere grootmacht Mitanni, een eeuwige bondgenoot van Egypte, en vervolgens het Land Karkamis. Ḫatti is van nu af aan blijvend aanwezig in dit belangrijke gebied. Dat dit alles mogelijk was is te wijten aan de verregaande verzwakking van Egypte onder Echnaton.

Mursili II (ca. 1321-1290) herovert gebieden, die verloren gegaan waren aan het begin van zijn regering of tijdens de kortstondige heerschappij van zijn voorganger Arnuwanda II. Hij zal de macht van het rijk in gans Anatolië en Noord-Syrië duurzaam maken door veroveringen tot een goed einde te brengen en door staatsverdragen af te sluiten met vazalvorstendommen die hij instelt en met bevriende landen die nog zelfstandig zijn. Het tekstcorpus betreffende zijn regering is het grootste dat we voor een Hittitische vorst kennen.

- Zijn Annalen (in twee reeksen: de Tienjaars -- en de Uitvoerige --), een hoogtepunt van de geschiedschrijving, verhalen zijn daden jaar na jaar (CTH 61).

In 1319 rekt hij af met het westen. Uḫḫa-Ziti, een usurpator in Arzawa (de echte troonopvolger Maḫuiluwa was gevlucht naar Ḫattusa), had zeggenschap over Arzawa (Mirā/Kuwaliya), het Sēḫa-stroomland en over Ḫapalla. Hij had de zijde gekozen van de koning van het Land Aḫḫiyawā en zet, “als het lente geworden was”, het Land Millawanda aan hetzelfde te doen en Ḫatti de rug toe te keren. Een Hittitische legereenheid onder het bevel van Gulla en Mala-Ziti voert een raid uit (een brandlaag werd archeologisch vastgesteld tussen de eerste en tweede nederzettingen te Milete). Het Land Millawanda, onderdeel van het Land Aḫḫiyawā, zal uiteindelijk toch zelfstandig blijven. Later op het jaar zegt Mursili per bode Uḫḫa-Ziti de oorlog aan en rukt met zijn leger op vanuit Ḫattusa. Bij de berg Lawasa in het stroomgebied van de Sekeriya doet zich een wonder voor: zijn godheid, de weergod Tarḫunta, slingert een ^{giš}*kalmišana*- (letterlijk ‘een houtblok’, wellicht een dondersteen; sommigen denken aan een meteoriet of aan een bliksemschicht); het treft Apasa en raakt de knieën van Uḫḫa-Ziti, die ziek wordt. Nadien bevindt Mursili zich in het grensgebied om de laatste voorbereidselen te treffen tegen Arzawa. In Salappa (Sivrihisar), de gebruikelijke etappestad, schouwt hij de hulptroepen die zijn broer Šarri-Kušuh, de vice-koning van Karkamis, meebracht. In de volgende stad Aura (Hisarköy) verschijnt Maḫuiluwa die de Grootkoning komt oververtellen dat Uḫḫa-Ziti ziek is. Deze laatste zendt zijn zoon, Piyama-Kurunta, in het veld; hij wordt verslagen bij de stad Walmā (kl. Holmoi bij de t. stad Çay) aan de grensrivier de Astarpa; hij ontsnapt aan zijn achtervolgers. Apasa wordt ingenomen zonder slag of stoot. Uḫḫa-Ziti ontkomt “over de zee naar de eilanden” (Kos, Rhodos of een ander dat onder het gezag

stond van de koning van het Land Aḥḥiyawā); hij wordt er vervoegd door zijn twee zonen. “Gans het Land Arzawa was gevlucht, de enen naar het bergland Arinnanda (Mukalē), de anderen naar de stad Puranda (een Tepe ten W. van Korbali), nog anderen overzee.” Mursili neemt Arinnanda in en zendt de gevangenen naar Ḫattusa. Tenslotte overwintert hij met zijn troepen in een kamp aan de Astarpa.

In het voorjaar van 1318 overlijdt Uḥḫa-Ziti. Zijn zoon Tapalazunawali verlaat het eiland en voegt zich bij zijn mensen in Puranda; hij levert in open vlakke slag met Mursili tijdens een uitval en verliest; doorstaat de belegering (water wordt afgesneden); tracht 's nachts te vluchten met de zijnen; is alleen om te ontsnappen; de stad geeft zich over. De andere zoon van Uḥḫa-Ziti, Piyama-Kurunta, gaat eveneens weg “vanuit zee” en “verblijft bij de koning van Aḥḥiyawā; Mursili zendt (iemand) per boot; hij (de afgezant) neemt hem weg²³; men brengt hem terug”. Mursili begeeft zich dan naar Sēḫa; alleen de moeder van de heerser, een aanhanger geweest van Uḥḫa-Ziti, kan de Grootvorst vermurwen: Sēḫa wordt niet aangevallen, Manapa-Tarḫunta blijft als vorst. Terug in Mirā benoemt hij er de collaborateur Mashuiluwa (zijn naam betekent logografisch geschreven PÉŠ.TUR “kleine muis”) als vazal; hij is wellicht de oudste broer van Uḥḫa-Ziti; hij had Muwatti, een dochter van Suppiluliuma I gehuwd en was derhalve een zwager van Mursili II; hij zal in 1309 als rebel afgezet worden door de Grootkoning en vervangen worden door Kupanta-Kurunta (II) als heerser over Mirā-Kuwaliya. In Ḫapalla stelt Mursili Targasnalli aan. Daarmee is het koninkrijk (Groot-)Arzawa verdwenen. Op zijn terugweg naar de hoofdstad sluit Mursili II, in de Ḫatti-grensstad Aura, met elkaar overeenstemmende staatsverdragen af met elk lid van een nieuwe statenbond (volgens de tekst van de verdragen: “Mirā met Kuwaliya, Sēḫa-stroomland met Appawiya, Ḫapalla”), die opgenomen wordt in het imperium, weliswaar in los verband.

- Volgens een fragment van een Gebed (KUB 14, 2) zou een Hittitische koning zijn vrouw verbannen hebben naar Aḥḥiyawā. Zij was wellicht de moeder van Mursili II.

- In een Orakel (KUB 5.6 [ii 57 60]) wordt aangegeven dat het beeld van een Aḥḥiyawā godheid en dat van een Lazpa (Lesbos) godheid naar de zieke Hittitische koning gebracht zijn geworden te zijner genezing.

5.5. Eerste helft XIIIde eeuw :

Ḫatti is een aanzienlijke grootmacht. Als gevolg van een administratieve hergroepering worden twee vice-koningdommen elk geleid door een lid van de Ḫatti-dynastie ingesteld, Tarḫuntassa voor Zuid-Anatolië, Karkamissa voor Hittitisch Syrië.

²³ Ontvoert hem. Er wordt ook voorgesteld te vertalen : de koning van Aḥḥiyawā levert hem uit. Het tablet vertoont voor deze passage veel lacunes zodat beide interpretaties mogelijk zijn.

Muwatalli II (ca. 1290-1272) :

- Volgens de brief van Manapa-Tarḫunta aan de Grootkoning (CTH 191, zie ook het uitgebreid commentaar van Ph.H.J. Houwink ten Cate, *JEOL* 28 [1985], 38-64) brengt de Arzawische prins Piyamaradu Alaksandu van Wilusa in het nauw. Manapa-Tarḫunta van Sēḫa, die zijn buurman ter hulp snelt, lijdt een zware nederlaag. Piyamaradu maakt ervan gebruik om Lazpa, een deel van het Sēḫa-Stroomland, binnen te vallen en van daaruit ambachtslui over zee mee te voeren naar Millawanda waar hij verblijf houdt. Een daarna ter hulp geroepen Hittitische leger zal de orde herstellen.

- Wilusa treedt bij verdrag toe tot het imperium en wordt toegevoegd aan de Arzawa-landen. Het verdrag van Alaksandu van Wilusa met Muwatalli II (CTH 76) is teruggevonden in 6 exemplaren, ongetwijfeld archief-afschriften. Na een lange historische preambule verwijst de Grootvorst in § 14 naar zijn gelijken : de koningen van Egypte, Šanḫara (Babylonië), Hanigalbat (Opper-Mesopotamië) en Assyrië. § 17 zegt “Jullie zijn nu vier koningen in de Arzawa-Landen : jij Alaksandus (van Wilusa), Piyama-Kuranta (van [Klein-]Arzawa), Kupanta-Kuranta (van Mirā/Kuwaliya) en Urahaddusa (van Ḫapalla). ...”; Sēḫa wordt niet vermeld, het moet een ander statuut gehad hebben. Zelfs nu nog zijn er onderzoekers die aan Alexandros denken bij het lezen van Alaksandu.

Ḫattusili III (ca. 1266-1240) beschuldigt in een brief (CTH 181), gericht aan de Grootkoning van Aḫḫiyawā, Piyamaradu (die we reeds kennen) ervan overvallen op Hittitisch territorium uitgevoerd te hebben en er nog meer te beramen. Zijn naam is Anatolisch ; hij was de zoon van Kupanta-Kuranta. Hij is blijkbaar een beschermeling van de vorst van Aḫḫiyawā met wiens instemming hij schijnt te handelen. Er wordt ook een zekere Tawagalawa vermeld. Zijn naam, die zeker niet Hittitisch is, werd onlangs nog uitgelegd als *Etewoklēwēs/(A)tawaklawas. Hij is de broer van de koning van Aḫḫiyawā. De bevolking van Lukkā voelt zich bedreigd en wendt zich eerst tot Tawagalawa, vervolgens tot de Hittitische koning. Piyamaradu had immers Attarimma (kl. Telmessos, t. Fethiye) aangevallen, zijn broer Laḫurzi het land Iyalanda (kl. Alinda, t. Karpuzlu). Terwijl Ḫattusili III oprukt ontvangt hij een bericht van Piyamaradu, die vraagt aanvaard te worden als vazal. Alhoewel de koning een hoogwaardigheidsbekleder stuurt om hem te begeleiden tot bij hem, weigert Piyamaradu mee te gaan en eist dat het koningschap (van Mirā?) hem ter plaatse verleend wordt. Wat verder in de tekst zegt de Hittitische koning dat hij zich beklaagd heeft bij de koning van Aḫḫiyawā over de raids van Piyamaradu en dat de koning van Aḫḫiyawā geantwoord heeft aan Atpā de opdracht te hebben gegeven Piyamaradu uit te leveren aan hem. Atpā is een Achaïer van hoge rang in Millawanda, wellicht de plaatsvervanger van de Aḫḫiyawā-vorst ; hij was echter ook de schoonzoon van Piyamaradu. De Hittitische koning verwijst in zijn argumentatie ter uitlevering, als borg, naar Tapala-Tarḫunta een wagenmenner, die een verwante is van de Ḫatti-koningin en

“die de wagen besteeg met mij sinds mijn jeugd en ook met uw broeder Tawagalawas.” De Hittitische koning gaat naar Milete niet alleen om de uitgeleverde in ontvangst te nemen maar ook om het volgende waar te maken : “De woorden die ik aan Piyamaradu zal zeggen, de onderdanen van mijn Broeder zullen ze ook horen.” Als hij aankomt is de vogel gaan vliegen, maar per boot! De toon van de brief is beleefd, behoedzaam en verontschuldigend voor mogelijke onaangenaam overkomende bewoordingen. De Hittitische koning moet geërgerd geweest zijn door een kort bericht van de Aḫḫiyawā-koning in verband met Piyamaradu : “Neem deze man, maar leid hem niet weg”. De Ḫatti-vorst antwoordt : “Moest één van mijn edellieden of een broer van mij gesproken hebben, ik zou naar zijn woorden geluisterd hebben. Maar nu mijn Broeder, de Grootkoning, mijn gelijke, mij geschreven heeft, hoe zou ik niet luisteren naar het woord van mijn gelijke?”

- De Grootvorst ontvangt een brief (CTH 209.12) in verband met begroetingsgeschenken, die genoemd worden, van de koning van Aḫḫiyawā en van de koning van Egypte.

5.6. Tweede helft XIIIde eeuw :

Tudḫaliya IV (ca. 1241-1209) had problemen met de Arzawa-landen (Walmu van Wilusa, Tarunnaradu van Sēḫa, Tarkasnawa van Arzawa/Mirā met inbegrip van Ḫapalla) en met Aḫḫiyawā dat vanaf ca. 1230 (begin van de verwoesting der Myceense paleizen) geen politieke rol meer blijkt te spelen.

- Een beeldschrift-Luwische inscriptie te Yalburt (ten NW. van Kadinhanı) verhaalt nog zijn krijgsverrichtingen tegen de Lukkā-landen.

- Op een ‘Bronzen Tafel’ (Bo 86/299) laat hij de tekst notuleren van het staatsverdrag dat hij afsloot met Kurunta, een zoon van Muwattalli II, in verband met diens koningschap over de secundogenituur Tarḫuntassa.

- Een fragmentaire historische tekst (CTH 211.4) vermeldt Sēḫa en Arzawa. “[Tarḫunnaradu] van Sēḫa begon vijandelijkheden [tegen mij] en hij steunde op de koning van Aḫḫiyawā.” Was deze laatste ter plaatse? De oproerkraaier werd door Tudḫaliya IV gevangengenomen en naar Arinna (gelegen ten ZW. van Ḫattusa), de stad van de zonnegodin, gedeporteerd.

- In het ‘Verdrag met Šaušgamuwa van Amurru’ (CTH 105) somt Tudḫaliya IV de koningen op die zijn gelijken zijn : die van Egypte, Babylon, Assyrië en, uitgewist (tekens nog leesbaar), Aḫḫiyawā. Daarop volgen bepalingen met betrekking tot de eerste drie. Eén dezer bepalingen in verband met Assyrië stipuleert dat Amurru (West-Syrië) geen enkel Aḫḫiyawā schip mag laten toekomen, dit betekent geen koopwaren lossen bestemd voor Assyrië. Het tablet is zeker een klad vermits er vele doorstrepingen en bijvoegingen in voorkomen.

- De ‘Milawata-brief’ (CTH 182) richt Tudḫaliya IV aan Tarkasnawa van Mirā/Arzawa, die hij aanspreekt als ‘Mijn Zoon’. Het tablet is sterk beschadigd ;

Harry Hoffner (*Archiv für Orientforschung, Beiheft* 19 [1982], 130-137) vond gelukkig een ‘join’ die toelaat één en ander beter te begrijpen. De vader van de ontvanger van de brief heeft ongerechtigheden tegen de Grootkoning begaan die rechtgezet worden; Tarkasnawa moet ertoe bijdragen dat Walmu opnieuw aangesteld wordt, “voor ons”, als koning van Wilusa; Kurunta, de vice-Grootkoning in Tarḫuntassa, zal hem daartoe documenten brengen; daarna volgt “Zoals wij, Mijne Majesteit en jij, Mijn Zoon, voor ons de grens van het Land Milawata hebben weggenomen, mag je [...] niet verzuimen/verwaarlozen.”; het Land wordt toegewezen aan de “Zoon”; Millawanda²⁴, zonder de steun van de Grootvorst van Aḫḫiyawā, verdwijnt als entiteit; het is altijd enkel maar een grote zeehaven geweest met een beperkt achterland.

Suppiluliuma II (ca. 1205-1190⁷), de laatste Grootkoning, overwint nog in een driedubbele zeeslag een vijand wiens basis op Alasiya (Cyprus) gevestigd was (CTH 121). De buitgemaakte schepen laat hij “midden in zee” verbranden.

- Een beeld-Luwische inscriptie op de ‘Südburg’ van Boğazköy beschrijft zijn veldtochten tegen het Land Māsa (in het NW.) en tegen de Lukkā-landen (in het ZW.).

- Uit zijn laatste regeringsjaren dateert een klein fragment van een brief (KBo XVIII 18) die hij als Grootkoning van Ḫatti aan MAŠḫuitta (de naam kan ook PARḫuitta gelezen worden) zond; het betrof eens te meer problemen in Wilusa dat viermaal vermeld wordt; belangrijk zijn de begroetingsformules waardoor de afzender de geadresseerde, die de vorst van Mirā zou zijn, erkende als een Grootkoning; dit betekent dat West-Anatolië rond 1200 opnieuw een Groot-Arzawa geworden was, zoals ten tijde van Tarḫuntaradu in de XIVde eeuw.

5.7. Voor de XIIde eeuw kunnen enkele vaststellingen aangeduid worden in min of meer chronologische volgorde:

1. Einde van de archeologische Bronstijd.
2. De Zeevolkeren zaaien voorbijgaand dood en vernieling in het oostelijk Middellandse Zee-bekken.
3. Alleen Egypte blijft overeind onder de twintigste dynastie: Ramses III verslaat in 1175 de Zeevolkeren in de Delta.
4. Einde van de Myceense paleizentijd (vernietiging ingezet ca. 1230). Er worden geen Lineair B documenten meer gevonden.
5. Einde van het Hittitische Imperium. Het spijkerschrift verdwijnt in Anatolië. Vier vorstendommen blijven nog een tijdje bestaan: Ḫatti in het centrum, Arzawa in het W. (Groot-Mirā had Millawanda, Sēḫa, Wilusa en Ḫapalla ingelijfd), Tarḫundassa in het Z. en Karkamissa in het ZO. en in Noord-Syrië.

²⁴ Milawata komt alleen in deze brief enkele malen voor, die gesteld is in het Laat-Hittitisch; het kan ook Milawada gelezen worden.

6. In Zuidoost-Anatolië en Noord-Syrië ontstaan rond 1000 nieuwe ‘Neo-Hittitische’ vorstendommen die gekend zijn uit archeologische overblijfselen en uit Beeldschrift-Luwische inscripties. Ze worden één na één opgeslorpt door Assyrië ; het laatste einde VIIIste eeuw.

7. Anatolische westkust en eilanden : eerste “Griekse” kolonisatie (Aiolis : van de Kaïkosvlakte tot de golf van Smyrna ; Iônia : van Smyrna tot Mycale) ; volgens Pherecydes van Athene, FGrHist 3 F 155, kwamen als eersten de Aeoliërs vanuit Lesbos ; vervolgens, agressiever, de Ioniërs.

8. Aegeïs : komst van de Doriërs.

9. Anatolië : Rijk der Phrygiërs (Gordion), later het Lydische Rijk (Sardeis).

10. En de Trojaanse oorlog?

Bijlage

Hittitische vorsten : synchronismen

Tweede helft XVIde eeuw : Hattusili I, grondlegger van het Oud-Hittitische Rijk. Zijn kleinzoon, Mursili I, bezet in een raid vanuit Aleppo in 1499 kortstondig Babylon (einde van de Hammurabi-dynastie).

XVde en eerste helft XIVde eeuw : nog geen synchronismen gedetecteerd.

Tweede helft XIVde eeuw : Suppiluliuma I zendt in 1338 een felicitatiebrief aan farao Smenchkare (1338-1333) bij diens troonsbestijging ; hij ontvangt in 1323 een verzoek van de weduwe van Toet-anch-Amon (1333-1323) om haar een Hittitische prins als bruidegom te sturen ; de ongelukkige Zannanza komt om het leven (wellicht vermoord, misschien besmet door pest?) bij zijn aankomst in Egypte.

Tijdens een veldtocht van Mursili II tegen het Land Azzi (NO. Anatolië) doet zich in 1312 (astronomisch bepaald) een zonsverduistering voor ; daar hij slechts in zijn 9de en 10de regeringsjaar het Land Azzi bevocht, moet hij de troon bestegen zijn in 1322 of 1321 (de laatste datum geniet de voorkeur).

Eerste helft XIIIde eeuw : Muwattali II levert in 1275 de veldslag bij Qadeš aan de Orontes (Syrië) tegen Ramses II (1279-1213).

Hattusili III correspondeert met de Kassitische vorsten van Babylon, Kadašman-Turgu (1276-1259) en Kadašman-Enlil II (1258-1250), hij ondertekent in 1258 een Egypto-Hittitisch vredesverdrag, dat een honderdjarige oorlog beëindigt, en brengt in 1245 een dynastiek huwelijk tot stand (Ramses II huwt één van zijn dochters).

Tweede helft XIIIde eeuw : Tudhaliya IV houdt briefwisseling met de Assyrische vorsten, Salmanassar I (1269-1241) en Tukulti-Ninurta I (1240-1205) ; delft in 1239 het onderspit in de slag bij Niḫriya (nabij Diyar-Bekir) tegen Tukulti-Ninurta I van Assyrië ; onder zijn regering zendt de farao Merneptah (1213-1203) graan naar Hatti om een hongersnood te lenigen (om “het land in leven te houden” zegt de tekst).

Suppiluliuma II, de laatste vorst, is wellicht getuige geweest van de teloorgang van het Hittitische Imperium. Een *terminus ante quem* hiervoor is 1175 (zoals blijkt uit een inscriptie²⁵ te Medinet Habu van het 8ste regeringsjaar van Ramses III [1183-1155]) : ‘geen enkel land kon standhouden tegen (de Zeevolkeren), beginnende bij Hatti, werden Qode (Kizzuwatna?), Karkamiš, Arzawa en Alašiya vernietigd.’

²⁵ W.F. Edgerton en J.A. Wilson, *Historical Records of Ramses III. The Texts in Medinet Habu, I & II*, Chicago 1936, plaat 46 en p. 53.